

Ajaloo kliima: neli teesi*

Dipesh Chakrabarty

Dipesh Chakrabarty. Repro

eelduse pinnal, et meie minevikku, olevikku ja tulevikku ühendab inimkogemuse teatav pidevus. Tavaliselt me visualiseerime tulevikku sellesama võime abil, mis lubab meil kujutada piltlikult ette ka minevikku. Weismani mõtteeksperiment illustreerib historitsistlikku paradoksi, mis eluneb meie praegustes meeleoludes täis ärevust ja muret inimkonna lõplikkuse üle. Weismani eksperimendiga kaasaminekuks peame paigutama end tulevikku „ilma meieta“, selleks et suuta seda visualiseerida. Nõnda paisatakse meie tavalised eri aegade, mineviku ja tuleviku, meile isiklikult kättesaamatute aegade visualiseerimise ajaloolised praktikad – meie ajaloolise mõistmise toimepanek – sügavatesse vastuoludesse ja segadusse. Weismani eksperiment osutab, kuidas see segadus tuleneb meie nüüdisaegsest olevikutajust, niivõrd kui olevik annab alust muretseda tuleviku pärast. Meie ajalooline arusaam olevikust on Weismani versioonis seega saanud sügavalt destrukttiivseks meie üldise käsituse jaoks ajaloost. Siinse essee viimases osas tulen ma Weismani eksperimendi juurde tagasi. Kliimamuutuse üle käivas väitluses on palju säärast, mis peaks pakkuma huvi neile, kes on haaratud tänapäevastesse arutlustesse ajaloo üle. Sest sedamööda, kuidas on võtnud maad mõte, et globaalsest soojenemisest tulenevad rängad keskkonnaohud on seotud atmosfääri kogunevate ülemääraste kasvuhoonegaasidega, mida tekitab peamiselt fossiilkütuste põletamine ja kariloomade tööstuslik kasutamine inimeste poolt, on avalikkuses hakanud ringlema mõningad teaduslikud väited, millel on sügavaid ja isegi teisendavaid tagajärgi meie mõtlemisele inimajaloost või sellest,

Praegune planetaarne kliimamuutus ehk globaalse soojenemise kriis kutsub üksikisikute, gruppide ja valitsuste poolt esile mitmesuguseid reaktsioone, alustades eitamist, silmade sulgemist ja ükskõiksusest kuni eri liiki ja eri määral angažeeritud hoiakuteni ja aktivismini. Need reaktsioonid küllastavad meie arusaama praegusest ajast. Alan Weismani bestselleriks saanud raamat „The World without Us“ („Maailm ilma meieta“) pakub välja ühe mõtteeksperimenti kui mooduse oma oleviku kogemiseks: „Oletagem, et halvim on juhtunud. Inimkonna väljasuremine on *fait accompli*. [– –] Kujutlege maailma, millest me kõik oleme äkitselt kadunud. [– –] Kas me võiksime olla jätnud universumile mingi nõrga, kuid püsiva jälje? [– –] Kas on võimalik, et hiigelsügava bioloogilise kergendusohke kuuldavale toomise asemel hakkaks meieta maailm meist puudust tundma?“¹ Weismani eksperiment veetleb mind, sest see demonstreerib kõnekalt, kuidas praegune kriis võib esile kutsuda niisuguse olevikutaju, mis lahutab tuleviku minevikust, seades tuleviku väljapoole ajalooteadvuse haardeulatust. Ajaloodistsipliin eksisteerib

* See essee on pühendatud Greg Deningi mälestusele.

¹ A. Weisman. *The World without Us*. New York, 2007, lk. 3–5.

mida ajaloolane C. A. Bayly hiljuti nimetas „moodsa maailma sünniks“.² Tõepoolest, see, mida teadlased on öelnud kliimamuutuse kohta, seab kahtluse alla mitte ainult need ideed inimesest, mis tavaliselt ajalooteadust toidavad, vaid ka analüütilised strateegiad, mida viimase kahe kümnendi jooksul on rakendanud postkolonialistlikud ja postimperialistlikud ajaloolased vastureaktsioonina sõjajärgsele dekoloniseerimise ja globaliseerumise stsenaariumile.

Alljärgnevas esitan ma mõned reaktsioonid meie kaasaegsele kriisile ajaloolase vaatenurgast. Kumatigi võib olla vajalik selgitada põgusalt minu enda suhet kliimamuutuse alase kirjandusega – ja tõepoolest ka selle kriisi endaga. Ma olen tegevajaloolane, kes tunneb sügavat huvi ajaloo kui ühe teadmismuutuse loomuse vastu, ja minu suhe globaalse soojenemise teadusega on mõeldud distantseeritud, sõltudes sellest, mida teadlased ja teised asjatundlikud autorid on kirjutanud laia avalikkuse valgustamiseks. Sageli öeldakse, et globaalse soojenemise alased teaduslikud uurimistööd said alguse Rootsi teadlase Svante Arrheniuse avastustest 1890. aastatel, kuid globaalse soojenemise teadlik käsitlemine avalikus sfääris algas 1980. aastate lõpul ja 1990-ndate alguses, selsamal perioodil, mil sotsiaalteadlased ja humanistid hakkasid arutlema globaliseerumise üle.³ Need arutlused on seniajani siiski kulgenud paralleelselt. Kui globaliseerumine hakkas kohe pärast selle äratundmist pakkuma huvi nii humanitaar- kui ka sotsiaalteadlastele, siis globaalne soojenemine ei äratanud avalikku muret enne 2000. aastaid, ehkki juba 1990. aastatel avaldati sel teemal kenake hulk raamatuid. Selle põhjusi pole vaja kaugelt otsida. Juba 1988. aastal kõneles James Hansen, NASA Kosmoseuuringu Goddardi Instituudi direktor, Ühendriikide senati komisjonile globaalsest soojenemisest ning märkis hiljem samal päeval ühele reporterite grupile: „On aeg lõpetada tühi loba [---] ja mõnda, et kasvahooneefekt on olemas ning mõjutab meie kliimat.“⁴ Kuid erihuvirühmadega seotud ning teema poliitilist hinda kartvad valitsused ei tahtnud teda kuulda võtta. Toonane Ühendriikide president George H. W. Bush heitis kurikuulsalt nalja, et kavatseb võidelda kasvahooneefekti vastu „Valge Maja efektiga“.⁵ Olukord muutus 2000. aastatel, kui hoiatused muutusid tungivaks ja kriisi märkidest – nagu põuad Austraalias, sagedased tsüklonid ja maastikupõlengud, ikaldused mitmetes maailma nurkades, Hiimaalaja ja teiste mäestike liustike ning pooluste jääkoplite sulamine ja merede üha kasvav happelisus ning toiduahela kahjustused – ei olnud poliitiliselt ja majanduslikult enam võimalik mööda vaadata. Sellele lisandusid paljude inimeste väljendatud kasvavad mured teiste liikide kiire hävitamise ja 2050. aastaks ennustatavalt juba 9 miljardi piiri ületava inimpopulatsiooni globaalse jalajälje pärast.⁶

Sedamööda, kuidas kriis viimaste aastate vältel süvenes, taipasin ma, et miski, mida ma viimase kahekümne viie aasta jooksul olin globaliseerumisteooriate, marksistliku kapitalianalüüsi, allutatute ehk subalternide uuringute (*subaltern studies*) ja postkolonialistliku kriitika alalt lugenud – ehkki globaliseerumise uurimiseks määratult kasulik –, ei olnud mind valmistanud tegelikult ette selle planeetaarse olukorra mõistmiseks, milles inimkond on end tänapäeval leidnud. Meeleolumuutus globaliseerumisanalüüsis hakkab silma, kui võrrelda Giovanni Arrighi meisterlikku maailmakapitalismi ajalugu „The Long Twentieth Century“ („Pikk 20. sajand“, 1994) tema hilisema teosega „Adam Smith in Beijing“ („Adam Smith Pekingis“, 2007), mis püüab muu hulgas saada aru Hiina majandusliku tõusu implikatsioonidest. Esimesena nimetatud raamat, mis kujutab endast pikka arutlust kapitalistlikele majandustele sisimale omase kaose teemadel, lõpeb mõttega, et kapitalism põletab inimkonna maatas „külma sõja aegse maailmakorra likvideerimist saanud eskaleeruva vägivalla õudustes (või hiilguses)“. On selge, et Arrighi narratiivis maailma põletav kuumus ei pärine mitte globaalsest soojenemisest, vaid kapitalismi mootorist. Selle aja peale kui Arrighi jõuab raamatu „Adam Smith in Beijing“ kirjutamiseni, tunneb ta aga palju suuremat muret kapitalismi ökoloogiliste piiride küsimuse pärast. Sellest teemast tuleneb raamatu kokkuvõtlik toon, andes aimu,

² Vt. C. A. Bayly. *The Birth of the Modern World, 1780–1914: Global Connections and Comparisons*. Malden, Mass., 2004.

³ Globaalse soojenemise teaduse eelajalugu, mis ulatab tagasi niisuguste 19. sajandi teadlasteni nagu Joseph Fourier, Louis Agassiz ja Arrhenius, on jutustatud paljudes populaarsetes üllitistes. Vt. nt. ÜRO Valitsustevahelise Kliimamuutuse Paneeli esimehe Bert Bolini (1988–1997) raamatut: *A History of the Science and Politics of Climate Change: The Role of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. Cambridge, 2007, 1. osa.

⁴ Tsit.: M. Bowen. *Censoring Science: Inside the Political Attack on Dr. James Hansen and the Truth of Global Warming*. New York, 2008, lk. 1.

⁵ Tsit. sealsamas, lk. 228. Vt. ka: *Too Hot to Handle: Recent Efforts to Censor Jim Hansen*. – Boston Globe, 05.02.2006, lk. E1.

⁶ Vt. nt. W. K. Dodds. *Humanity's Footprint: Momentum, Impact, and Our Global Environment*. New York, 2008, lk. 11–62.

kui pika maa on Arrighi-taoline kriitik nende kahe raamatu ilmumist lahutanud kolmeteistkümne aasta jooksul läbi käinud.⁷ Kui globaliseerumine ja globaalne soojenemine on tõepoolest sündinud kattuvatest protsessidest, siis on küsimus selles, kuidas need oma maailmamõistmises kokku tuua.

Olemata ise loodusteadlane, esitan siiski kliimamuutuse teaduse kohta ka ühe fundamentaalse eelduse. Ma eeldan, et see teadus on laias laastus paikapidav. Niisiis eeldan ma, et vaated, mida on väljendatud konkreetset 2007. aasta ÜRO valitsustevahelise kliimamuutuse paneeli neljandas hinnangulises aruandes, Stern Review's ja neis arvukates raamatutes, mida on hiljuti üllitanud globaalse soojenemise teadust seletada püüdnud teadlased ja õpetlased, annavad mulle piisava ratsionaalse aluse aktsepteerida – kui just teaduslik konsensus mõnd olulist nihet ei tee –, et kliimamuutuse antropogeensed teooriad on suurel määral tõesed.⁸ Selle seisukoha toetamise puhul olen ma sõltuv niisugustest tehlepanekutest, milletaolisega hiljaaegu tuli välja näiteks Naomi Oreskes, teadusajaloolane, kes töötab California ülikoolis San Diegos. Uurinud läbi aastail 1993–2003 erialastes, eelretsenseeritavates teadusajakirjades ilmunud 928 globaalset soojenemist käsitleva artikli kokkuvõtteid, leidis Oreskes, et mitte üheski neist ei püütud kummutada teadlaste „konsensust inimtekkelise kliimamuutuse reaalsuses“. Erimeelsusi leidub muutuse määra ja suuna osas. Kuid „praktiliselt kõik professionaalsed kliimateadlased,“ kirjutab Oreskes, „nõustuvad inimtekkelise kliimamuutuse reaalsuse osas, ehkki vaidlused jätkuvad selle tempo ja laadi üle.“⁹ Tõepoolest, kõige selle põhjal, mida ma siiani olen lugenud, ei ole ma veel leidnud ainsatki põhjust jääda globaalse soojenemise suhtes skeptiliseks.

Teaduslik konsensus väite ümber, et praegune kliimamuutuse kriis on inimese tekitatud, moodustab kõige mul siin öelda oleva aluse. Selguse ja fookuse huvides esitan ma oma väited nelja teesi kujul. Viimased kolm teesi johtuvad esimesest. Ma alustan väitest, et kliimamuutuse antropogeensed seletused kuulutavad igipõlise humanistliku vahetegemise kokkuvarisemist loodusloost ja inimese ajaloo vahel ning naasevad lõpuks sellesama küsimuse juurde, millest ma alustasin: kuidas apelleerib kliimamuutuse kriis meie arusaamisele inimlikest universaalidest, seades samal ajal küsimuse alla meie ajaloolise mõistmisvõime?

1. tees: Kliimamuutuse antropogeensed seletused kuulutavad igipõlise humanistliku vahetegemise kokkuvarisemist loodusloost ja inimese ajaloo vahel

Filosoofid ja ajaloolased on tihti ilmutanud teadlikku kalduvust eraldada inimajalugu (*human history*) – ehk inimlike asjatoimetuste ajalugu, nagu väljendus R. G. Collingwood – loodusloost (*natural history*), mõnikord koguni eitades järgmiseks, et loodusel võiks üldse olla ajalugu päris samamoodi, nagu see on inimestel. Sel vahetegemisel on pikk ja rikkalik minevik, millest ma mahu- ja isikliku piiratud kaalutlustel võin pakkuda ainult väga pealiskaudset, põgusat ja mõneti meelevaldset visandit.¹⁰

Me võiksime alustada vanast vicolikust ja hobbesilikust ideest, et meil, inimestel, saab olla tõelisi teadmisi ainuüksi tsiviil- ja poliitilistest institutsioonidest, sest need me oleme ise teinud, samas kui

⁷ G. Arrighi. *The Long Twentieth Century: Money, Power, and the Origins of Our Times*. London, 2006, lk. 356; vt. G. Arrighi. *Adam Smith in Beijing: Lineages of the Twenty-First Century*. London, 2007, lk. 227–389.

⁸ Teema kasvavast populaarsusest annab märku viimase nelja aasta jooksul avaldatud raamatute arv, mille eesmärk on harida üldist lugevat avalikkust selle kriisi loomuse alal. Siin on suvalises järjekorras nimekiri mõningatest siinset esseed informeerinud hiljutistest teostest: M. Maslin. *Global Warming: A Very Short Introduction*. Oxford, 2004; T. Flannery. *The Weather Makers: The History and Future Impact of Climate Change*. Melbourne, 2005; D. Archer. *Global Warming: Understanding the Forecast*. Malden, Mass., 2007; *Global Warming*, toim. K. Knauer. New York, 2007; M. Lynas. *Six Degrees: Our Future on a Hotter Planet*. Washington, D.C., 2008; W. H. Calvin. *Global Fever: How to Treat Climate Change*. Chicago, 2008; J. Hansen. *Climate Catastrophe*. – *New Scientist*, 28.07–03.08.2007, lk. 30–34; J. Hansen *et al.* *Dangerous Human-Made Interference with Climate: A GISS ModelE Study*. – *Atmospheric Chemistry and Physics* 7, nr. 9 (2007): 2287–2312; ja J. Hansen *et al.* *Climate Change and Trace Gases*. – *Philosophical Transactions of the Royal Society*, 15.07.2007, lk. 1925–1954. Vt. ka N. Stern. *The Economics of Climate Change: The „Stern Review“*. Cambridge, 2007.

⁹ N. Oreskes. *The Scientific Consensus on Climate Change: How Do We Know We're Not Wrong?* – *Climate Change: What It Means for Us, Our Children, and Our Grandchildren*, toim. J. F. C. Dimento, P. Doughman. Cambridge Mass., 2007, lk. 73, 74.

¹⁰ Selle vahetegemise pikast ajaloost annab ülevaate P. Rossi. *The Dark Abyss of Time: The History of the Earth and the History of Nations from Hooke to Vico*, tlk. L. G. Cochrane. Chicago, 1984.

loodus jääb Jumala loominguks ja inimesele viimaselt läbitungimatuks. „Tõene on samane looduga: *verum ipsum factum*,” nagu võttis Vico kuulsa väite kokku Croce.¹¹ Vico uurijad on mõnikord vastu väitnud, et Vico ei teinud nii drastilist vahet loodus- ja inimteaduste vahele, nagu Croce ja teised tema kirjutistesse sisse lugesid, aga isegi nemad möönavad, et säärane lugem on laialt levinud.¹²

Sellele vicolikule arusaamale oli määratud saada 19. ja 20. sajandil osaks ajaloolase argitarkusest. See leidis tee Marxi kuulsasse lausungisse, et „inimesed teevad ise oma ajaloo, aga nad ei tee seda päris nii, nagu ise heaks arvavad“, ning marksistliku arheoloogi V. Gordon Childe'i tuntud raamatu „Man Makes Himself“ („Inimene loob iseennast“) pealkirja.¹³ Näib, et 20. sajandi teisel poolel oli selle vahetegemise üheks peamiseks allikaks Croce oma mõju kaudu „Oxfordi ainsale historitsistile“ Collingwoodile, kes omakorda mõjutas sügavalt E. H. Carri 1961. aastal ilmunud raamatut „What Is History?“ („Mis on ajalugu?“), mis võib tänini olla üks ajaloolase eriala kõige paremini müüvaid raamatuid.¹⁴ Võiks öelda, et Croce mõtted on tema pärijate teadmata ning ettenägematuil viisidel moondatuna võidutsenud meie arusaamise üle ajaloost postkolonialistlikul ajastul. Croce ja tema Hegeli-muganduste taga ning peidetuna Croce loomingulistesse väärtõlgendustesse oma eelkäijate kohta seisab Vico kaugem ja alustrajav kuju.¹⁵ Seosed on jällegi arvukad ja mitmekesised. Piisaku praegu tähelepanekust, et Croce 1911. aastal ilmunud raamatu „La filosofia di Giambattista Vico“ („Giambattista Vico filosoofia“), mis on tähendusrikkalt pühendatud Wilhelm Windelbandile, tõlkis 1913. aastal inglise keelde ei keegi muu kui Collingwood, kes oli selle itaalia meistri imetleja, kui ka mitte järgija.

Kummatigi võttis Collingwoodi enda argument loodusloole eraldamiseks inimajaloost sisse omi käände, kulgedes, võib öelda, siiski laias laastus vicolikel radadel, nii nagu neid oli tõlgendanud Croce. Loodusel, märkis Collingwood, ei ole „sisemust“. „Looduse puhul ei teki eristust mingi sündmuse välise ja sisemise külje vahel. Loodussündmused on pelgalt sündmused, mitte toimijate teod, kelle mõtlemisest teadlane püüab aimu saada.“ Niisiis „on igasugune oma nime väärt ajalugu inimeste asjatoimetuste ajalugu“. Ajaloolase töö on „mõtelda iseennast [mingisse] tegevusse sisse, et eritleda selle toimepanija mõtteid“. Seetõttu tuleb teha vahet „ajalooliste ja mitteaajalooliste inimtegevuste vahel. [– – –] Niikaua kui inimese käitumist määrab see, mida võiks nimetada tema animaalseks loomuseks – tema impulsid ja himud –, on see mitteaajalooline; nonde tegevuste protsess on looduslik protsess.“ Niisiis, ütleb Collingwood, „ajaloolast ei huvita tõi, et inimesed söövad ja magavad ja armatsevad ning rahuldavad seeläbi oma looduslikke himusid; küll aga huvitavad teda sotsiaalsed tavad, mida nad loovad oma mõtlemisega, kui raamistik, milles need himud leiavad rahuldamist konventsiooni ja moraalsuse poolt heakskiidetud viisidel“. Uurida saab ainult keha sotsiaalse konstrueerimise ajalugu, mitte keha kui niisuguse ajalugu. Lõhestades inimese kaheks, looduslikuks ja sotsiaalseks või kultuuriliseks pooleks, ei näinud Collingwood mingit vajadust nende kahe poole kokkuliitmiseks.¹⁶

Käsitledes Croce 1893. aastal ilmunud esseed „Ajalugu hõlmatuna kunsti mõiste alla“, kirjutas Collingwood: „Eitades [saksa ideed], et ajalugu on üldse teadus, lõikas Croce end ühe hoobiga lahti naturalismist ning pööras näo idee poole ajaloost kui millestki loodusest radikaalselt erinevast.“¹⁷ David Roberts annab täielikuma ülevaate Croce küpsemast seisukohast. Croce ammutas Ernst Machi ja Henri Poincaré kirjutistest, väites, et „loodusteaduste konseptid on inimese eesmärkideks välja töötatud inimese konstruktid“. „Piiludes loodusesse,“ ütles ta, „leiavad eest vaid iseenda.“

¹¹ B. Croce. *The Philosophy of Giambattista Vico*, tlk. R. G. Collingwood, 1913; New Brunswick, N.J., 2002, lk. 5. Carlo Ginzburg juhtis mu tähelepanu Collingwoodi tõlke probleemsele.

¹² Vt.: P. Zagorin. *Vico's Theory of Knowledge: A Critique*. – *Philosophical Quarterly* 34 (1984), lk. 15–30.

¹³ K. Marx. *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte*. – K. Marx, F. Engels. *Selected Works*, 3 kd. Moskva, 1969, kd. 1, lk. 398 [eesti k-s: Louis Bonaparte'i kaheksateistkümnese brümäär. Tallinn 1952. *Toim.*] Vt. V. G. Childe. *Man Makes Himself*. London, 1941. Õigupoolest oli Althusseri 1960. aastate mäss humanismi vastu Marxis osa džihaadist, mis oli suunatud Vico jälgede vastu selle mõtleja tekstides; É. Balibar, isiklik teade autorile, 01.12.2007. Ma olen tänulik Ian Bedfordile, kes juhtis mu tähelepanu Marxi ja Vico seoste keerukustele.

¹⁴ David Roberts kirjeldab Collingwoodi kui „Oxfordi üksildast historitsisti ..., kes mitmes tähtsas suhtes oli Croce järelkäija“ (D. D. Roberts. *Benedetto Croce and the Uses of Historicism*. Berkeley, 1987, lk. 325).

¹⁵ Selle kohta, kuidas Croce Vicot väärsti mõistis, vt. üldist käsitlust rmt-s: C. Miller. *Giambattista Vico: Imagination and Historical Knowledge*. Basingstoke, 1993, ja J. C. Morrison. *Vico's Principle of Verum is Factum and the Problem of Historicism*. – *Journal of the History of Ideas* 39 (1978), lk. 579–595.

¹⁶ R. G. Collingwood. *The Idea of History*. New York, [1946] 1976, lk. 214, 212, 213, 216.

¹⁷ *Ibid.*, lk. 193.

Me ei „mõista iseenast kõige paremini osana looduslikust maailmast“. Niisiis, nagu Roberts väljendub, „Croce kuulutas, et ei ole mingit muud maailma peale inimese maailma ning võttis siis üle Vico keskse õpetuse, et inimese maailma me saame tunda, kuna oleme selle ise teinud“. Croce silmis olid seega kõik materiaalsed objektid sulandatud inimese mõtlemisse. Mitte ükski kivi näiteks ei eksisteerinud iseeneses. Croce idealism, seletab Roberts, „ei tähenda, et näiteks kivid „ei eksisteeriks“, kui ükski inimene neist ei mõtle. Inimese huvist ja keelest lahutatuna nad ei eksisteeri ega ka mitteeksisteeri, sest „eksisteerimine“ on inimese mõiste, millel on tähendus ainult inimese huvide ja eesmärkide kontekstis.“¹⁸ Niisiis mähkivad nii Croce kui ka Collingwood inimajaloo ja looduse, niivõrd kui viimast saab väita ajalugu omavat, eesmärgipärasesse inimtegevusse. Mis eksisteerib väljaspool seda, see ei „eksisteeri“, sest ei eksisteeri inimeste jaoks mitte üheski tähendusrikkas mõttes.

20. sajandil on siiski külg külje kõrval Vico argumentidega eksisteerinud ka teised, sotsioloogilised või materialistlikumad argumentid. Needki on jätkuvalt õigustanud inimajaloo lahutamist looduse ajaloo. Üks mõjukas, ehkki vahest kurikuulus näide oleks marksistliku ajaloo filosoofia alane raamatuke „Dialektilisest ja ajaloolisest materialismist“, mille avaldas Stalin 1938. aastal. Stalin esitas probleemi nii:

„Geograafiline keskkond on vaieldamatult üks ühiskonna arenemise alatisi ja paratamatuid tingimusi ja ta mõjutab muidugi [– –] ta kiirendab või aeglustab ühiskonna arenemise käiku. Kuid selle mõju pole *määrav* mõju, sest ühiskonna muutumine ja arenemine toimub võrratult kiiremini kui geograafilise keskkonna muutumine ja arenemine. Kolme tuhande aasta kestel on Euroopas jõudnud vahetuda kolm erisugust ühiskonnakorda: ürgkogukondlik kord, orjanduslik kord ja feodaalkord. [– –] Kuid sellesama ajajärgu kestel ei ole geograafilised tingimused Euroopas kas üldse muutunud või on muutunud niivõrd tühisel määral, et geograafia ei taha sellest rääkida. See on ka arusaadav. Geograafilise keskkonna vähegi suurimaiks muutusteks on tarvis miljoneid aastaid, kuna isegi suurimaiks muutusteks inimeste ühiskondlikus korras piisab mõnest sajast või paarist tuhandest aastast.“¹⁹

Hoolimata kogu oma dogmaatilisest ja vormellikust toonist tabab see Stalini lõik üht eeldust, mida 20. sajandi keskpaiga ajaloolised usutavasti jagasid: inimese keskkond küll muutus, kuid nii aeglaselt, et inimese ja tema keskkonna vaheline suhe sai ajatuks ja seega üldse mitte ajalookirjutuse aineks. Isegi kui Fernand Braudel tõstis mässu ajalooteaduse olukorra vastu, nii nagu ta selle 1930. aastate lõpul eest leidis, ning hiljem, 1949. aastal sellest mässust oma võimsa raamatuga „Vahemeri ja vahemeremaailm Felipe II ajastul“ teada andis, oli selge, et ta mässab peamiselt nende ajaloolaste vastu, kes kohtlesid keskkonda lihtsalt oma ajalooliste narratiivide vaikse ja passiivse taustana, milleniagi, mida tuli käsitleda sissejuhatavas peatükis, aga mille seejärel võis ära unustada, justkui – nagu Braudel väljendus – „lilled ei puhkekski öide igal kevadel, lambakarjad ei rändaks igal aastal või laevad ei seilaks realsel merel, mis muutub vastavalt aastaegadele“. „Vahemerde“ kirjutades tahtis Braudel kirjutada niisuguse ajalooteose, milles aastaajad – „pideva kordumise, igavesti taasesinevate tsüklite ajalugu“ – ning teised looduses korduvad nähtused mängiksid aktiivset rolli inimtegevuste vormimisel.²⁰ Selles mõttes oli keskkond Braudeli teose lehekülgedel kohal agentselt, kuid mõttel, et loodus on peaaegajalikult korduv, oli Euroopa mõtlemises pikk ja iidne ajalugu, nagu näitas Gadamer oma Johann Gustav Droyseni käsitluses.²¹ Kahtlemata kujutas Braudeli seisukoht endast suurt sammu edasi Stalini arendatud looduse-kui-tausta argumentid. Kuid sel oli Stalini omaks võetud positsiooniga ka üks fundamentaalne ühiseeldus: „inimese ja keskkonna suhte“ ajalugu on nii aeglane, et osutub „peaaegu ajatuks“.²² Tänapäeva klimatoloogide

¹⁸ D. D. Roberts. Benedetto Croce and the Uses of Historicism, lk. 59, 60, 62.

¹⁹ J. Stalin. Dialectical and Historical Materialism (1938), www.marxists.org/reference/archive/stalin/works/1938/09.htm [eesti k-s: J. Stalin. Dialektilisest ja ajaloolisest materialismist. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1952, lk. 41–42. *Toim.*]

²⁰ F. Braudel. Preface to the First Edition. – The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II, tlk. S. Reynolds, 3 kd. London, 1972, 1. kd., lk. 20. Vt. ka P. Burke. The French Historical Revolution: The „Annales“ School, 1929–89. Stanford, 1990, lk. 32–64.

²¹ Vt. H.-G. Gadamer. Truth and Method, 2. vlj., tlk. J. Weinsheimer, D. G. Marshall. London, 1988, lk. 214–218. Vt. ka B. G. Smith. Gender and the Practices of Scientific History: The Seminar and Archival Research in the Nineteenth Century. – American Historical Review 100 (1995), lk. 1150–1176.

²² F. Braudel. Preface to the First Edition, lk. 20.

mõisteid kasutades võiks öelda, et ei Stalinile ega Braudelile ega teistele samalaadselt mõtlevatele isikutele olnud kättesaadav praegusel ajal globaalse soojenemise alases kirjanduses laialt levinud idee, et kliima ja seega ka keskkond üldse võib mõnikord jõuda kriitilise pöördepunktini, kus see aeglane ja näiliselt ajatu inimtegevuste taust hakkab muutuma nii kiiresti, et see ei saa inimestele kaasa tuua muud kui katastroofe.

Kui Braudel lõi mõningase mõra loodus- ja inimajalugu järgalt eraldavasse müüri, siis võiks öelda, et keskkonnaajaloo tõus 20. sajandi lõpul kangutas seda mõra laiemaks. Võiks isegi väita, et keskkonnaajaloolased on mõnikord lausa töötanud inimese loodusloo, nagu seda võiks nimetada, loomise suunas. Kuid nende ajalugude aluseks oleva inimolendi mõistmise ning praegu kliimamuutusest kirjutavate teadlaste väljapakutud inimese agentsuse vahel on üks väga tähtis erinevus. Lihtsalt väljendudes: seal, kus keskkonnaajalugu ei olnud sirgjooneliselt kultuuriline, sotsiaalne või majanduslik ajalugu, vaatas see inimestele kui bioloogilistele tegutsejatele. Alfred Crosby juunior, kelle raamat „The Columbian Exchange“ („Kolumbuse-järgsed muutused“) tegi 1970. aastate alguses ära suure töö „uutele“ keskkonnaajalugudele tee rajamisel, esitas selle mõtte oma alguses eessõnas järgmiselt: „Inimene on bioloogiline üksus enne, kui ta on roomakatoliiklane või kapitalist või mida tahes muud.“²³ Daniel Lord Smaili hiljutine raamat „On Deep History and the Brain“ („Süvaajaloo ja aju“) on sekluslik, püüdes seostada evolutsioonilistest ja neuroteadustest ammutatud infot inimajalugudega. Smaili raamat jälgib võimalikke seoseid bioloogia ja kultuuri vahel – eriti inimaju ajaloo ja kultuuriajaloo vahel –, jäädes alati tundlikuks bioloogilise arutluse piiratuse suhtes. Kuid see, mis Smaili huvitab, on just inimbioloogia ajalugu, mitte mingid hiljutised teesid inimeste vastomandatud geoloogilise agentsuse kohta.²⁴

Praeguse kliimamuutuskriisi teemadel kirjutavad õpetlased ütlevad tööpoolest midagi märkimisväärselt erinevat sellest, mida keskkonnaajaloolased on senini ütelnud. Hävitades ise seda märkamata kunstliku, kuid igipõlise vahe looduse ja inimese ajaloo vahel, väidavad kliimateadlased, et inimene on saanud millekski märksa suuremaks kui see lihtne bioloogiline tegutseja, kes ta alati on olnud. Nüüd on inimeste käsutuses geoloogiline vägi. Nagu Oreskes väljendub: „Globaalse soojenemise eitamine tähendab just nimelt eitamist, et inimesed on saanud geoloogilisteks tegutsejateks, muutes Maa kõige põhilisemaid füüsikalisi protsesse.“

Sajandite pikku [jätkab ta,] arvasid teadlased, et Maa protsessid on nii suured ja võimsad, et neid ei suuda muuta miski, mida meie teeme. See oli geoloogiategaduse üks alustõdesid: et inimese kronoloogiad on geoloogilise aja määratusega võrreldes tibatillukesed; et inimtegevused on geoloogiliste protsesside jõu kõrval tühised. Ja kunagi nad seda olidki. Aga enam mitte. Nüüd on meid nii palju, kes me raiume maha nii palju puid, põletame nii palju miljardeid tonne fossiilkütuseid, et me oleme tööpoolest muutunud geoloogilisteks tegutsejateks. Meie oleme muutnud oma atmosfääri keemilist koostist, pannud merepinna tõusma, jää sulama ja kliima muutuma. Midagi muud ei ole meil põhjust arvata.²⁵

Bioloogilised tegutsejad, geoloogilised tegutsejad – kaks eri nime väga erinevate tagajärgedega. Keskkonnaajalool, kui järgida Crosby meisterlikku ülevaadet selle ala algusest ja olukorrast aastal 1995, on palju pistmist nii bioloogia kui ka geograafiaga, kuid õieti kordagi ei kujutlenud see inimese mõju planeedile geoloogilisel skaalal. See oli endiselt nägemus inimesest kui „kliima vangist“, nagu Crosby Braudeli tsiteerides väljendus, ja mitte inimesest kui kliima tegijast.²⁶ Inimeste nimetamine geoloogilisteks tegutsejateks tähendab oma inimesekujutluse uude suurusjärku viimist. Inimesed on bioloogilised tegutsejad, nii kollektiivselt kui ka individuaalselt. Seda on nad alati olnud. Inimajaloo ei ole kunagi olnud aega, kus inimesed ei oleks olnud bioloogilised tegutsejad. Geoloogilisteks tegutsejateks võime aga saada ainult ajalooliselt ja kollektiivselt, see tähendab, kui meid on saanud nii palju ja me oleme leitanud tehnoloogiad, mis on piisavalt suure ulatusega, et avaldada mõju planeedile endale. Enda nimetamine geoloogilisteks tegutsejateks tähendab omistada endale samas suurusjärgus võimu nagu see, mis vallandus teistel puhkudel, kui toimusid liikide massilised väljasuremised. Praegu paistame taas sedalaadi perioodi läbi elavat. Praegune

²³ A. W. Crosby, Jr., *The Columbian Exchange: Biological and Cultural Consequences of 1492*. London, [1972] 2003, lk. xxv.

²⁴ Vt. D. L. Smail. *On Deep History and the Brain*. Berkeley, 2008, lk. 74–189.

²⁵ N. Oreskes. *The Scientific Consensus on Climate Change: How Do We Know We're Not Wrong?*, lk. 93.

²⁶ A. W. Crosby, Jr. *The Past and Present of Environmental History*. – *American Historical Review* 100 (1995), lk. 1185.

„elurikkuse kao kiirus“, väidavad spetsialistid, „on oma intensiivsusest sarnane tolele umbes 65 miljoni aasta tagusele sündmusele, mis pühkis maa pealt dinosaurused“.²⁷ Meie jalajälg pole mitte alati nii suur olnud. Seesugust agentsust hakkasid inimesed omandama alles tööstusliku pöörde järel, kuid õieti hoogsaks muutus see protsess 20. sajandi teisel poolel. Geoloogilisteks tegutsejateks on inimesed saanud alles väga hiljuti oma ajaloos. Selles mõttes võime öelda, et eristus inimese ja looduse ajaloo vahel – mis suuresti oli säilinud veel isegi keskkonnaajalugudes, mis nägid neid kaht üksust vastastoimes – on hakanud kaduma alles väga hiljuti. Sest enam ei ole küsimus lihtsalt selles, et inimesel on loodusega interaktiivne suhe. See on inimestel alati olnud, või vähemalt on inimest niimoodi kujutletud suures osas Lääne traditsioonist, nagu seda üldiselt nimetatakse.²⁸ Nüüd väidetakse, et inimesed on loodusjõud selle sõna geoloogilises tähenduses. Meie praeguses kriisis on langenud üks Lääne (ja nüüd üleüldise) poliitilise mõtlemise fundamentaalseid eeldusi.²⁹

2. tees: Antropotseeni ehk uue geoloogilise ajastiku idee, kus inimesed eksisteerivad geoloogilise jõuna, piirab rangelt humanistlikke moderniseerumise/ globaliseerumise ajalugusid

See, kuidas ühendada inimese kultuurilist ja ajaloolist mitmekesisust tema vabadusega, on olnud üks võtmetähtsusega alusküsimus inimajaloo käsitlustes, mis vaatlevad 1750. aastatest kuni tänapäevase globaliseerumiseni ulatuvat perioodi. Mitmekesisus ise, nagu Leopold von Rankel silmas pidades märkis Gadamer, oli ajaloolase ettekujutuses ajaloolisest protsessist vabadusekujund.³⁰ *Vabadus* on muidugi eri aegadel tähendanud eri asju alates inimese ja kodaniku õiguste ideedest kuni mõteteni dekoloniseerimisest ja sõltumatusest. Võiks öelda, et vabadus on katuskategooria mitmesuguste kujutluste jaoks inimese autonoomsusest ja suveräänsusest. Kui vaadata Kanti, Hegeli või Marxi töid; 19. sajandi ideid progressist ja klassivõitlustest; orjandusevastast võitlust; Vene ja Hiina revolutsioone; vastupanu natsismile ja fašismile; 1950. ja 1960. aastate dekoloniseerimisliikumisi ja Kuuba ning Vietnami revolutsioone; õiguste diskursuse arengut ja plahvatust; võitlust afroameeriklaste, põlisrahvaste, India *dalit*’ite ning teiste vähemuste kodanikuõiguste eest; kuni sedalaadi argumentideni, mida näiteks Amartya Sen esitas oma raamatus „Development as Freedom“ („Areng kui vabadus“) – kui seda kõike vaadata, siis võiks öelda, et vabadus on olnud nende kaheksa viiekümne aasta jooksul kõige tähtsam motiiv inimajaloost kirjutatud ülevaadetes. Muidugi, nagu juba mainitud, ei ole vabadus alati tähendanud kõigi jaoks üht ja sama. Francis Fukuyama arusaam vabadusest erineks märgatavalt Seni omast. Kuid sõna säärane semantiline mahutavus tuleb tema retoorilisele väele ainult kasuks.

Mitte üheski valgustusjärgse perioodi vabadusekäsitluses ei ilmnenud ial mingit teadlikkust geoloogilisest agentsusest, mida inimesed täpselt samal ajal olid omandamas nendesamad protsesside kaudu, mis olid tihedalt seotud nende vabaduse omandamisega. Vabadusefilosoofid tundsid peamiselt – ja täiesti arusaadavalt – muret selle pärast, kuidas inimesed saaksid pääseda ebaõigluse, rõhumise, ebavõrdsuse või isegi ühetaolisuse käest, mida surusid neile peale teised inimesed või inimese loodud süsteemid. Geoloogiline aeg ja inimajalugude kronoloogia jäid omavahel suhestumatuks. Nagu juba nägime, on just see kahe kalendri vaheline kaugus see, mis kliimateadlaste väitel on nüüd kadunud. Mainitud periood – 1750. aastast tänapäevani – on ka aeg, mil inimesed läksid puu ja teiste taastavate kütuste kasutamisel üle suuremõdulisele

²⁷ Will Steffen, Austraalia Riikliku Ülikooli Ressursi- ja Keskkonnauuringute Keskuse direktor, tsiteeritud artiklis „Humans Creating New ‘Geological Age’“. – *The Australian*, 31.03.2008, www.theaustralian.news.com.au/story/0,,23458148-5006787,00.html. Steffeni osundatud dokument oli 2005. aasta Millennium Ecosystem Assessment Report. Vt. ka N. Shubin. *The Disappearance of Species*. – *Bulletin of the American Academy of Arts and Sciences* 61 (2008), lk. 17–19.

²⁸ Bill McKibbeni argument „looduse lõpust“ andis mõista, et lõpeb loodus „eraldi vald, mis oli alati lasknud meil tunda end väiksemana“ (B. McKibben. *The End of Nature* [1989]; New York, 2006, lk. xxii).

²⁹ B. Latour. *Politics of Nature: How to Bring the Sciences into Democracy*, tlk. C. Porter. Cambridge, Mass., 2004, mis on kirjutatud enne globaalset soojenemist puudutava debati intensiivistumist, seab küsimuse alla kogu traditsiooni korrastada poliitika idee ümber eraldiseisva loodusvaldkonna eeldamise ning osutab probleemidele, mille see eeldus seab tänapäevaste demokraatia küsimuste ette.

³⁰ H.-G. Gadamer. *Truth and Method*, lk. 206: Ajaloolane „teab, et kõik võinuks olla teisiti ja iga tegutsev üksikisik võinuks tegutseda teisiti“.

fossiilkütuste – esmalt söe ja siis nafta ning gaasi – kasutamisele. Meie moodsate vabaduste härrastemaja seisab aina laieneval fossiilkütuste kasutamise baasil. Siiani on suurem osa meie vabadustest olnud energiamahukad. See inimajaloo periood, mida tavaliselt seostatakse tsivilisatsiooni institutsioonidega, nagu me neid tänapäeval nimetame – põllumajanduse algusega, linnade asutamisega, meile tuntud religioonide esiletõusuga, kirja leiutamisega –, algas umbes kümme tuhat aastat tagasi, kui planeet siirdus ühest geoloogilisest perioodist, nimelt viimasest jääajast ehk pleistotseenist, sellele järgnenud ja soojemasse holotseeni. Holotseen on ajastik, milles me praegu peaksime asuma; kuid antropogeense kliimamuutuse võimalikkus on tõstatanud küsimuse, kas see pole mitte lõppenud. Nüüd kus inimesed – tänu oma arvukusele, fossiilkütuste põletamisele ja muudele sellega seotud tegevustele – on saanud planeedil geoloogiliseks tegutsejaks, on mõned teadlased välja käinud idee, et me peaksime tunnistama uue geoloogilise ajastiku algust, milles inimesed tegutsevad planeedi keskkonna peamise määrajana. Nimi, mille nad selle uue geoloogilise ajastiku jaoks välja on mõelnud, on antropotseen. Selle ettepanekuga tulid esimesena välja Nobeli preemia laureaat keemik Paul J. Crutzen ning tema kaastööline, mereteaduse spetsialist Eugene F. Stoermer. 2000. aastal avaldatud lühikeses teates ütlesid nad: „Pidades silmas [– –] inimtegevuse olulisi ja aina kasvavaid mõjusid Maale ja tema atmosfäärile kõigil, sealhulgas globaalsetel skaaladel, näib meile enam kui kohane rõhutada inimkonna kesket rolli geoloogias ja ökoloogias, pakkudes välja termini „antropotseen“ kasutuselevõtu käesoleva geoloogilise ajastiku kohta.“³¹ Pikemalt kirjutas Crutzen selle ettepaneku lahti lühikeses artiklis, mis ilmus 2002. aastal ajakirjas *Nature*:

„Viimase kolme sajandi jooksul on inimkonna mõju globaalsele keskkonnale tugevasti võimendunud. Nende antropogeensete süsinikdioksiidi heitmete tõttu võib maailma kliima oma looduslikust käitumisest tugevasti lahknedagi veel mitme tuleva aastatuhande vältel. Tundub kohane nimetada praegust, [– –] inimkonna domineerivat geoloogilist ajastikku „antropotseeniks“, mis täiendab holotseeni – viimased 10–12 aastatuhandet kestnud sooja perioodi. Antropotseeni alguseks võiks pidada 18. sajandi teist poolt, mil polaarjäässe lõksu jäänud õhuproovide analüüs näitab süsinikdioksiidi ja metaani kontsentratsiooni kasvu kõikjal maailmas. See daatum langeb juhtumisi kokku ka James Watti aurumasinaga kavandamisega aastal 1784.“³²

Muidugi on tõi, et paljalt Crutzeni väljaütlemine ei tee antropotseenist veel ametlikult tunnustatud geoloogilist perioodi. Nagu Mike Davis märgib, „geoloogias nagu bioloogias või ajalooski on periodiseerimine kompleksne ja vastuoluline kunst“, millega alati kaasneb ägedaid vaidlusi ja vastuväiteid.³³ Ka termin holotseen tähistamaks „viimase kümne kuni kaheteistkümne tuhande aasta pikkust jääajajärgset geoloogilist ajastikku“ („A“, lk. 17) ei pärvinud näiteks sugugi kohest tunnustust, kui see – arvatavasti Sir Charles Lyelli poolt – 1833. aastal välja pakuti. Ametlikult võttis Rahvusvaheline Geoloogiakongress selle termini vastu umbes 50 aastat hiljem oma 1885. aasta kogunemisel Bolognas (vt. „A“, lk. 17). Sama kehtib antropotseeni kohta. Teadlased on nõudnud Crutzenilt ja tema kolleegidelt aru, millal täpselt antropotseen võis alata. Kuid Ameerika Geoloogiaseltsi uudiskirja *GSA Today* 2008. aasta veebruarinumber algab Londoni Geoloogiaseltsi Stratigraafiaakomisjoni liikmete poolt allkirjastatud teadaandega, milles Crutzeni antropotseeni-definitsioon ja dateering vastu võetakse.³⁴ Võttes omaks „konservatiivse“ lähene-mise, lõpetavad nad: „On leitud piisavalt tõendeid stratigraafiliselt tähendusrikkast muutusest (nii möödunud kui ka vahetult ähvardavast), et tunnistada antropotseeni – mis käesoleval ajal on ere, kuid mitteametlik kujund globaalse keskkonnamuutuse kohta – kui uut geoloogilist ajastikku, mille ametlikku vastuvõttu tuleks kaaluda rahvusvahelisel arutelusel.“³⁵ Järjest enam

³¹ P. J. Crutzen, E. F. Stoermer. The Anthropocene. – IGBP [International Geosphere-Biosphere Programme] Newsletter 41 (2000), lk. 17; siitpeale lühendatud „A“.

³² P. J. Crutzen. Geology of Mankind. – *Nature*, 03.01.2002, lk. 23.

³³ M. Davis. Living on the Ice Shelf: Humanity's Meltdown, 26.06.2008, tomdispatch.com/post/174949; siitpeale lühendatud „LIS“. Täna Lauren Berlanti, kes juhtis mu tähelepanu sellele esseele.

³⁴ Vt. W. F. Ruddiman. The Anthropogenic Greenhouse Era Began Thousands of Years Ago. – *Climatic Change* 61, nr. 3 (2003), lk. 261–293; P. J. Crutzen, W. Steffen. How Long Have We Been in the Anthropocene Era? – *Climatic Change* 61, nr. 3 (2003), lk. 251–257; ja J. Zalasiewicz *et al.* Are We Now Living in the Anthropocene? – *GSA Today* 18 (2008), lk. 4–8. Täna selle osutuse eest Neptune Srimaliti.

³⁵ J. Zalasiewicz *et al.* Are We Now Living in the Anthropocene?, lk. 7. Davis kirjeldas Londoni ühingu kui „maailma vanimat Maa-teadlaste kogu, mis asutatud aastal 1807“ („LIS“).

tõendeid kõneleb selle termini aina laialdasemast tunnistamisest ka sotsiaalteadlaste seas.³⁶

Niisiis: kas 1750. aastast tänapäevani väldanud periood on olnud vabaduse või antropotseeni periood? Kas antropotseen on vabadusenarratiivide kriitika? Kas inimeste geoloogiline agentsus on hind, mis tuleb maksta meie vabadusepüüdluste eest? Mõnes mõttes jah. Nagu ütles Edward O. Wilson oma raamatus „The Future of Life“ („Elu tulevik“): „Seniajani on inimkond mänginud planetaarse tapja rolli, kes tunneb muret ainult omaenda ellujäämise pärast lühikeses perspektiivis. Me oleme kiskunud välja suure tüki elurikkuse südamest. [– –] Kui Sumatra ninasarvik Emi suudaks kõnelda, siis võiks ta meile öelda, et siiaaani ei ole 21. sajand olnud ses suhtes mingi erand.“³⁷ Kuid valgustusaja vabaduseteemade suhe inim- ja geokronoloogiate kokkulangemisega näib olevat komplitseeritum ja vastuolulisem, kui lihtne binaarjaotus võimaldaks. Tõsi, inimesed on komistanud geoloogilisse agentsusse omaenda otsuste läbi. Antropotseen, võiks öelda, on olnud inimese valikute etteakvatsemata tagajärg. Kuid selge on seegi, et igasugune mõte sellest, kuidas oma käesolevast kitsikusest välja pääseda, saab inimeste jaoks seostuda ainult mõistuse rakendamisega globaalses kollektiivses elus. Nagu Wilson väljendus: „Me teame nüüd sellest probleemist rohkem. [– –] Me teame, mida teha“ (FL, lk. 102). Ehk, kui uuesti Crutzenit ja Stoermerit tsiteerida:

„Inimkond jääb veel paljude aastatuhandete, võib-olla aastamiljonite vältel üheks kaalukaks geoloogiliseks jõuks. Üheks inimkonna suureks tulevaseks ülesandeks, mis nõuab intensiivseid uurimispingutusi ja nõnda omandatud teadmiste tarka rakendamist, saab ülemaailmselt aktsepteeritud strateegia väljatöötamine, mis võimaldaks muuta ökosüsteemid inimese põhjustatud survete suhtes jätkusuutlikuks. [– –] Globaalse uurimis- ja insenerikogukonna ees seisab põnev, kuid ka keeruline ja heidutav ülesanne juhtida inimkonda globaalse ja jätkusuutliku keskkonnahalduse poole.“ [„A“, lk. 18]

Loogiliselt võttes vajame niisiis antropotseeni ajastikus valgustust (s. t. mõistust) veelgi rohkem kui minevikus. Siiski on üks kaalutus, mis seda optimismi mõistuse rolli üle piirab ja millel on pistmist kõige tavalisema kujuga, mille see vabadus inimühiskondades võtab: nimelt poliitikaga. Poliitika ei ole kunagi põhinenud ainuüksi mõistusel. Ja masside ajastul ning maailmas, mida juba komplitseerivad teravad ebavõrdsused rahvaste vahel ja sees, on poliitika nähe, mida mitte keegi ei suuda kontrollida. „Paljas demograafiline kasvuhoo,“ kirjutab Davis, „suurendab maailma linna-rahvastikku järgmise 40 aasta jooksul kolme miljardi inimese võrra (90% neist vaestes linnades), ja mitte kellelgi – absoluutselt mitte kellelgi [sealhulgas, võiks märkida, ka mitte vasakpoolsetel õpetlastel] – ei ole aimu, kuidas suudab süvenevas toidu- ja energiakriisis vaevlev slummide planeet kanda hoolt nende bioloogilise ellujäämise eest, rääkimata veel nende vältimatutest püüdlustest vähemalt elementaarse õnne ja väärikuse poole“ („LIS“).

Seega ei ole üllatav, et kliimamuutuse kriis tekitab ärevust just nimelt niisuguste tulevike pärast, mida me ei suuda endale vaimusilma ette manada. Teadlaste lootus, et mõistus meid me praegusest kitsikusest välja juhatab, tuletab meelde sotsiaalset vastandust teadusemüüdi ja tegeliku teaduspoliitika vahel, mida Bruno Latour käsitleb oma teoses „Politics of Nature“ („Looduse poliitika“).³⁸ Igasugusest poliitikatajust ilma jäetud Wilson suudab oma tegelikkusetaju väljendada vaid filosoofi ärevusega segatud lootusena: „Ehk võtame me midagi õigeaegselt ette“ (FL, lk. 102). Ometi sünnitab juba globaalse soojenemise teadus ise paratamatult poliitilisi imperatiive. Näiteks Tim Flannery raamat tõstatab „orwell’liku luupainaja“ tumeda ohu peatükis, mis kannab pealkirja „2084: Sõe diktatuur?“³⁹ Mark Maslin võtab oma raamatu kokku mõningate süngete mõtetega: „On ebatõenäoline, et globaalne poliitika suudaks lahendada globaalse soojenemise probleemi. Tehnilised abinõud on ohtlikud või põhjustavad probleeme, mis on niisama hullud kui nood, mida nad pidid lahendama. [– –] [Globaalne soojenemine] nõuab, et riigid ja regioonid planeeriksid ette järgmiseks 50 aastaks – asi, mida enamik ühiskondi on võimetud tegema poliitika väga lühikeses tsükli tõttu.“ Tema soovitus „me peame valmistuma halvima ja kohastuma“

³⁶ Vt. nt. L. Robin, W. Steffen. History for the Anthropocene. – History Compass 5, nr. 5 (2007), lk. 1694–1719; ja J. D. Sachs. The Anthropocene. – Common Wealth: Economics for a Crowded Planet. New York, 2008, lk. 57–82. Täna Debjani Gangulyt, kes juhtis mu tähelepanu Robini ja Steffeni esseele, ning Robinit, kes seda minuga jagas.

³⁷ E. O. Wilson. The Future of Life. New York, 2002, lk. 102; siitpeale lühendatud FL.

³⁸ Vt. B. Latour. Politics of Nature: How to Bring the Sciences into Democracy.

³⁹ T. Flannery. The Weather Makers: The History and Future Impact of Climate Change, lk. xiv.

üheskoos Davise tähelepanekutega „slummide planeedi“ kohta seab inimese vabaduse küsimuse antropotseeni tumeda pilve varju.⁴⁰

3. tees: Antropotseeni geoloogiline hüpotees nõuab globaalsete kapitali ajalugude asetamist dialoogi inimese kui liigi ajalooga

Analüütilised raamistikud, mis võtavad vabaduse küsimused käsile kapitalistliku globaliseerumise kriitika kaudu, ei ole kliimamuutuse ajastul mitte kuidagi iganenud. Kui üldse midagi on muutunud, siis, nagu Davis näitab, võib kliimamuutus lõpuks vabalt hakata rõhutama kõiki kapitalistliku maailma ebavõrdsusi, kui vaeste ja kaitsetute õigused peaksid hooletusse jääma (vt. „LIS“). Kapitalistlik globaliseerumine eksisteerib; samamoodi peaks eksisteerima selle kriitika. Kuid see kriitika ei anna meile adekvaatset käsitust inimajaloost, kui me oleme aktsepteerinud, et kliimamuutuse kriis on kohal ja võib eksisteerida osana sellest planeedist palju kauem kui kapitalism või kaua pärast seda, kui kapitalism on läbi teinud veel palju ajaloolisi muundusi. Globaliseerumise problemaatika võimaldab meil mõista kliimamuutust üksnes kui kapitalistliku haldamise kriisi. Ehkki ei saa eitada, et kliimamuutus on sügavalt seotud kapitali ajalooga, ei piisa üksnes kapitali kritiseerivast kriitikast, et tegelda inimajalugu puudutavate küsimustega siis, kui kliimamuutuse kriisi on tunnistanud ja antropotseen on hakanud terendama meie oleviku horisondil. Antropotseeni geoloogiline praegu on põimunud puntraks inimajaloo praeguga.

Opetlased, kes uurivad inimesi suhestatuna kliimamuutuse kriisiga ja teiste maailma mastaabis esiletõusvate ökoloogiliste probleemidega, teevad vahet inimeste ülestähendatud ajaloo ja nende süvaajaloo vahel. Ülestähendatud ajalugu osutab väga laias laastus neile kümnele tuhandele aastale, mis on möödunud maaviljeluse leitudamisest, kuid tavalisemalt viimasele ümmarguselt neljale tuhandele aastale, mille kohta on olemas kirjalikke ülestähendusi. Uusaja ja „varauusaja“ uurijad toimetavad tavaliselt viimase neljasaja aasta arhiivides. See osa inimkonna ajaloost, mis ulatub neist kirjalikest allikatest kaugemale, moodustab süvaajaloo, nagu seda nimetavad teised inimkonna mineviku uurijad, kes ei kuulu kutseliste ajaloolaste hulka. Nagu kirjutab üks selle eristuse peamisi pooldajaid Wilson: „Inimkäitumist mõistetakse mitte pelgalt ülestähendatud ajaloo – viimase kümne tuhande aasta – saadusena, vaid süvaajaloo, nimelt sadade [tuhandete] aastate vältel inimkonna loonud geneetiliste ja kultuuriliste muutuste ühenduse saadusena.“⁴¹ Smaile teeb muidugi au, et ta on püüdnud seletada süvaajaloo intellektuaalset paeluvust ka kutseliste ajaloolastele.⁴²

Ilma säärase teadmista inimkonna süvaajaloost oleks vähikil raske jõuda arusaamisele, miks kujutab kliimamuutus endast inimeste jaoks kriisi. Geoloogid ja kliimateadlased võivad seletada, miks on globaalse soojenemise praegune faas – eristuvalt planeedi varem toimunud soojenemisest – loomult antropogeenne, kuid sellest tulenev kriis inimeste jaoks ei ole arusaadav, kui ei anta endale aru selle soojenemise tagajärgedest. Need tagajärjed on arusaadavad ainult juhul, kui me mõtleme inimestest kui ühest eluvormist ning vaatleme inimese ajalugu osana elu ajaloost sel planeedil. Sest viimaselt ei ohusta planeedi soojenemine mitte geoloogilist planeeti ennast, vaid nimelt neid tingimusi, nii bioloogilisi kui ka geoloogilisi, millest sõltub inimelu püsijäämine säärastena, nagu ta holotseeni perioodil on välja kujunenud.

Sõna, mida Wilsoni ja Crutzeni taolised õpetlased kasutavad osutamaks elule inimlikul kujul – ja teistel eluskujudel –, on *liik*. Nad kõnelevad inimesest kui liigist ja leiavad, et see kategooria on käesoleva kriisi loomuse üle mõtlemisel kasulik. See on sõna, mida ei tule ial ette üheski standardajaloos ega vasakpoolsete õpetlaste poliitilis-majanduslikes globaliseerumise analüüsides, sest globaliseerumise analüüs puudutab põhjendatult ainult inimkonna hiljutist ja ülestähendatud ajalugu. Liigi kategoorias mõtlemine seevastu on seotud süvaajaloo üritusega. Veel enam, Wilson ja Crutzen peavad säärast mõtlemist õigupoolest olemuslikult tähtsaks inimese heaolu visualiseerimisel. Nagu Wilson kirjutab: „Me vajame seda pikemat vaadet [– –] mitte ainult selleks, et oma liiki paremini mõista, vaid ka et tema tulevikku kindlamini tagada“ (SN, lk. x). Nõnda nõuab

⁴⁰ M. Maslin. *Global Warming: A Very Short Introduction*, lk. 147. Diskussiooni selle üle, kuidas fossiilkütused löid 20. sajandil nii demokraatia eeltingimused kui ka tema piirangud, vt. T. Mitchell. „Carbon Democracy“, ilmus ajakirjas *Economy and Society* [38, nr. 3, (2009), lk. 399–432. *Toim.*]. Ma tänan Mitchelli loa eest seda avaldamata artiklit tsiteerida.

⁴¹ E. O. Wilson. *In Search of Nature*. Washington, D.C., 1996, lk. ix–x; edaspidi lühendatud SN.

⁴² Vt. D. L. Smail. *On Deep History and the Brain*.

kliimamuutuse kriisi ajaloolise paigutamise ülesanne, et me tooksime kokku omavahel mõneti pingestatud suhtes olevad intellektuaalsed formatsioonid: planetaarse ja globaalse; süva- ja üles-tähendatud ajaloo; liigi tasandil mõtlemise ja kapitali kriitika.

Seda öeldes liigun ma ajaloolaste globaliseerumisest ja maailmaajaloo mõtlemisega mõnevõrra vastukarva. Ühes 1995. aastal avaldatud märgilises essees pealkirjaga „World History in a Global Age“ („Maailmaajalugu globaalsel ajastul“) kirjutasid Michael Geyer ja Charles Bright: „20. sajandi lõpul näeme mitte ühtainsat universaliseerivat modernsust, vaid paljudest ja paljunevatest modernsustest koosnevat lõimitud maailma.“ „Mis maailmaajalugu puudutab,“ ütlesid nad, „siis ei ole mingit universaliseerivat vaimu. [– – –] Selle asemel on palju väga spetsiifilisi, väga materiaalseid ja pragmaatilisi praktikaid, mis ootavad kriitilist refleksiooni ja ajaloolist uurimist.“ Ometi, tänu kaubanduse, impeeriumide ja kapitalismi sepiostatud globaalsetele sidemetele „me oleme silmitsi ehmatava uue olukorraga: inimkond, mis on olnud maailmaajaloo subjekt palju sajandeid ja paljudes tsivilisatsioonides, on nüüd saanud kõigi inimeste vastutuselaks. See inimkond on äärmiselt polariseerunud rikkasteks ja vaesteks.“⁴³ Inimkond, annavad Geyer ja Bright mõista erinevuse filosoofiate vaimus, ei ole ka ühtne. See ei moodusta, kirjutavad nad, „ühtainsat homogenetset tsivilisatsiooni“. „See inimkond ei ole ka enam pelk liik või looduslik olukord. Esimest korda,“ ütlevad nad mõningase eksistentsiaalse pidulikkusega, „konstitueerime meie kui inimolendid end kollektiivselt ise ja oleme seega ise enda eest vastutavad“ („WH“, lk. 1059). Antropotseeni ideed propageerivad teadlased ütlevad selgesti midagi hoopis vastupidist. Nad väidavad, et kuna inimesed moodustavad üht kindlat tüüpi liigi, siis võivad nad teiste liikide üle domineerimise käigus omandada geoloogilise jõu staatuse. Teisisõnu: inimesed on muutunud looduslikuks tingimuseks, vähemalt praegu. Kuidas nende kahe seisukoha vahel dialoogi luua?

See, et bioloogiliselt kõlav jutt liikidest ajaloolastele muret teeb, on arusaadav. Nad kardavad, et nende peenelt väljatimmitud arusaam sattumuslikkusest ja vabadusest inimlikes asjades võib olla sunnitud taanduma deterministlikuma maailmavaate ees. Liiatigi, nagu Smail taipab, leidub alati ohtlikke ajaloolisi näiteid bioloogia poliitilisest kasutamisest.⁴⁴ Lisaks kardetakse, et mõte liigist võib tuua meie inimesemõistmisse sisse võimsal määral essentsialismi. Sattumuslikkuse küsimuse juurde tulen selles alapeatükis hiljem tagasi, essentsialismi teemal aga osutab Smail abivalmilt, miks liikidest ei saa mõelda essentsialistlikes raames:

„Liigid ei ole Darwini järgi mitte muutumatud entiteetid, millesse Looja on sisestanud nende loomuliku essentsi. [– – –] Looduslik valik ei tee ühe liigi indiviide homogeenseiks. [– – –] Selle asjakäiguga arvestades on [mis tahes konkreetse liigi] normaalse [– – –] loomuse ja kehatüübi ot-sing asjatu. Ja seesama kehtib samavõrd asjatu püüdluse kohta teha kindlaks „inimloomus“. Siin nagu väga paljudes muudeski valdades on bioloogia ja kultuuriuringud põhijoontes ühilduvad.“⁴⁵

Selge on see, et eri akadeemilised distsipliinid positsioneerivad oma viljelejaid erinevalt küsi-muse suhtes, kuidas käsitada inimest. Kõik distsipliinid peavad oma uurimisobjektid looma. Kui meditsiin või bioloogia taandavad inimese teatud spetsiifilisele inimesekäsitusele, siis humanistlikud ajaloolased ei taipu tihti, et ka nende lugude protagonistid – isikud – on taandused. Isikulise puudumisel ei ole ajalool inimsubjekti. See on põhjus, miks Derrida teenis ära Foucault' viha, kui tõi esile, et soov võimaldada või lubada hullusel *enesel* hulluse ajaloo sõna võtta oleks selle projekti „kõige hullumeelsem aspekt“.⁴⁶ Siiski ei ole isikulisus – kõigi traditsioonide humanistide jaoks kriitilise tähtsusega objekt – kehastunud ja terviklikust inimolendist sugugi vähem taandatud või abstraheeritud kui näiteks inimskelett, mida uuritakse anatoomia tunnis.

Kliimamuutuse kriisi nõuab, et uurijad tõuseksid oma erialastest eelarvamustest kõrgemale, sest see on mitmemõõteline kriis. Selles kontekstis on huvitav täheldada rolli, mida liik kui kategooria on hakanud mängima teadlaste, sealhulgas majandusteadlaste seas, kes on juba läinud selle kriisi loomuse uurimise ja seletamisega kaugemale kui ajaloolased. Majandusteadlase Jeffrey Sachs'i haritud, ehkki mitte erialaspetsialistidest koosnevale lugejaskonnale mõeldud raamat „Common Wealth“ („Ühine hüve“) kasutab liigi ideed oma argumentis kesksena ning pühendab antropot-

⁴³ M. Geyer, C. Bright. World History in a Global Age. – American Historical Review 100 (1995), lk. 1058–1059; edaspidi lühendatud „WH“.

⁴⁴ Vt. D. L. Smail. On Deep History and the Brain, lk. 124.

⁴⁵ *Ibid.* lk. 124–125.

⁴⁶ J. Derrida. Cogito and the History of Madness. – J. Derrida. Writing and Difference, tlk. A. Bass. Chicago, 1978, lk. 34.

seenile terve peatüki.⁴⁷ Tegelikult palus Sachs oma raamatule eessõna kirjutada ei kellelgi teisel kui Edward Wilsonil. Liigi mõiste mängib Wilsoni eessõnas kvaasi-hegellikku rolli selsamal moel nagu rahvahulgad või massid marksistlikes töödes. Kui mitut eri karva marksistid on eri aegadel mõelnud, et inimkonna hüve peitub väljavaates, et rõhutada ehk massid asuvad teostama omaenda globaalset ühtsust eneseteadlikkuseni jõudmise protsessi kaudu, siis Wilson paneb oma lootused ühtsusele, mis saab võimalikuks meie kollektiivse enesetajumise kaudu liigina: „Inimkond on ära tarbinud või muundanud piisaval hulgal Maa asendamatu ressursse, et olla paremas vormis kui kunagi varem. Me oleme piisavalt nutikad ja nüüd, võib loota, ka piisavalt hästi informeeritud, et jõuda enesemõistmiseni ühtse liigina. [– –] Meiste oleks tark vaadelda ennast kui liiki.“⁴⁸

Siiski püsib kahtlusi, kui tark on kasutada liigi ideed kliimamuutuse kontekstis, ja kasulik on kanda hoolt neist ühe eest, mis võib vasakpoolsete kriitikute seas kergesti esile tõusta. Näiteks võiks vastu väita, et kõik globaalset soojenemist tagant tõukavad antropogeensed tegurid – fossiilkütuste põletamine, loomakasvatuse industrialiseerimine, troopiliste ja muude metsade mahavõtmine ja nii edasi – on lõppeks osa ühest suuremast loost: kapitalismi väljakujunemisest Läänes ning Lääne imperiaalsest või kvaasi-imperiaalsest ülemvõimust ülejäänud maailma üle. Just sellest Lääne hiljutisest ajaloost on Hiina, Jaapani, India, Venemaa ja Brasiilia eliidid ammutanud inspiratsiooni, püüdes välja töötada omaenda trajektoore supervõimupoliitika ja globaalse ülemvõimu poole kapitalistliku majandusliku, tehnoloogilise ja sõjalise võimu kaudu. Kui see on laias laastus õige, siis kas ei aita liigist või inimkonnast rääkimine lihtsalt varjata kapitalistliku tootmise reaalsust ja imperiaalse – formaalse, mitteformaalse või deleuzelikus tähenduses masinliku – ülemvõimu loogikat, mida see toetab? Miks peaks arvama kaasa maailma vaesed – kelle süsinikujalajälgi on niikuinii väike –, kasutades kõikehõlmavaid termineid nagu *liik* või *inimkond*, kui süü praeguse kriisi eest tuleks selgesti panna esiteks rikaste riikide ja seejärel vaesemate riikide rikkamate klasside arvele?

Selle küsimuse juures tuleb veidi pikemalt peatuda, muidu ei saa meile päris selgeks erinevus praeguse globaliseerumise ajalookirjutuse ja selle ajalookirjutuse vahel, mida nõuavad antropogeense kliimamuutuse teooriad. Ehkki mõned teadlased tahaksid dateerida antropotseeni algust ajaga, mil leitud maaviljelusel, lubab minu lugemus enamasti arvata, et meie langus antropotseeni ei toiminud ei väga iidsel ajal ega olnud ka vältimatu sündmus. Kindlasti ei saanud inimsivilisatsioon algust sel tingimusel, et ühel heal päeval oma ajaloo peaks inimene minema puidu kasutamisel üle kivisöele ja kivisöelt naftale ning maagaasile. Seda, et ülemineku juures puidult kivisöele kui peamisele energiaallikale oli tegemist suure ajaloolise sattumuslikkusega, on jõuliselt demonstreerinud Kenneth Pomeranz oma teedrajas raamatus „The Great Divergence“ („Suur lahkne mine“).⁴⁹ Ka nafta „avastamise“, naftamagnaatide ja autotööstuse ajalugu kubisevad samamoodi kokkusattumustest ja ajaloolistest juhistest nagu kõik muudki ajalood.⁵⁰ Ka kapitalistlikud ühiskonnad ise ei ole kapitalismi algusest saadik ühesugusena püsinud.⁵¹ Maailma inimpopulatsioon on pärast Teist maailmasõda tohutult kasvanud. Ainuüksi Indias on praegu enam kui kolm korda rohkem elanikke kui iseseisvuse saavutamisel 1947. aastal. Selgesti ei ole kellelgi võimalik väita, et eksisteeriks midagi inimliigile sisimalt omast, mis on meid viimaks tõuganud antropotseeni. Me oleme antropotseeni komistanud. Tee selleni viis kahtlemata läbi tööstusliku tsivilisatsiooni. (Ma ei tee siin vahet neil kapitalistlikel ja sotsialistlikel ühiskondadel, mida me oleme siiaani tundnud, sest nende fossiilkütuse kasutamise viisid ei olnud kunagi mingit põhimõtet vahet.)

Kui industriaalne eluviis oli see, mis meid selle kriisini tõi, siis on küsimus: miks mõelda liigi termineis, kategooria abil, mis kindlasti kuulub palju pikema ajaloo juurde? Miks ei võiks kapitalismi narratiivist – ja seega tema kriitikast – piisata raamistikuks, milles küsitleda kliimamuutuse ajalugu ja mõista selle tagajärge? Tundub tõele vastav, et kliimamuutuse kriisi on tinginud kõrge energiatarbimise ühiskonnamuudelid, mille on loonud ja mida on soosinud kapitalistlik indus-

⁴⁷ Vt. J. D. Sachs. *Common Wealth*, lk. 57–82.

⁴⁸ E. O. Wilson, eessõna raamatule: J. D. Sachs. *Common Wealth*, lk. xii. Marxi uurijatele võib siinkohal meenuda „liigilise olemuse“ (*Gattungswesen*) kategooria, mida kasutas noor Marx.

⁴⁹ Vt. K. Pomeranz. *The Great Divergence: Europe, China, and the Making of the Modern World Economy*. Princeton, N.J., 2000.

⁵⁰ Vt. T. Mitchell. *Carbon Democracy*. Vt. ka E. Black. *Internal Combustion: How Corporations and Governments Addicted the World to Oil and Derailed the Alternatives*. New York, 2006.

⁵¹ G. Arrighi. *The Long Twentieth Century on hea teejuht kapitalismi käekäigu tõusude ja languste juurde*.

rialiseerimine, kuid praegune kriis on toonud nähtavale ka inimkujulise elu eksistentsi teatavaid teisi tingimusi, millel ei ole sisimat sidet kapitalistlike, rahvuslike ega sotsialistlike identiteetide loogikaga. Pigem on need seotud elu ajalooa sel planeedil, viisiga, kuidas eri eluvormid omavahel seotud on, ning viisiga, kuidas ühe liigi massiline väljasuremine võib kuulutada ohtu ka teisele liigile. Ilma niisuguse elu ajaloota ei ole kliimamuutuse kriisil inimlikku „tähendust“. Sest, nagu ma eespool ütlesin, anorgaanilise planeedi jaoks ei ole see mitte üheski tähenduslikus mõttes kriis.

Teisisõnu, industriaalne eluviis on toimunud paljuski sarnaselt jäneseuruga Alice'i loos: me oleme libisenud niisugusesse asjade seisu, mis sunnib meid tunnistama mõningaid parameetrilisi (see tähendab, piir-) tingimusi nende institutsioonide eksisteerimiseks, mis on kesksed meie arusaamale modernsusest, ning nendest tuletatavatele tähendustele. Lubage ma seletan. Võtkem niinimetatud põllumajandusliku revolutsiooni 10 000 aastat tagasi. See ei olnud pelgalt inimliku leidlikkuse väljendus. Selle tegid võimalikuks teatud muutused atmosfääris sisalduva süsinikdioksiidi koguses, kliima teatav stabiilsus ning planeedi soojenemine niisugusel määral, nagu see järgnes jääaja (pleistotseeni ajastiku) lõpule – asjad, mille üle inimestel ei olnud mingit kontrolli. „Ei saa olla erilist kahtlust,“ kirjutab üks koguteose „Humans at the End of the Ice Age“ („Inimesed jääaja lõpul“) toimetajaid, „et põhiline nähtus – jääaja taandumine – oli Milankovići fenomeni, Maa ja Päikese vaheliste orbitaalsete ja kaldesuhete tagajärg.“⁵² Planeedi temperatuur stabiliseerus niisuguses vahemikus, mis võimaldas heinal kasvada. Oder ja nisu kuuluvad vanimate sääraste rohttaimede hulka. Ilma selle õnneliku „pika suveta“ või, nagu üks kliimateadlane on seda nimetanud, looduse „erakordse õnejuhuseta“ planeedi ajaloos, ei oleks meie industriaal-põllumajanduslik eluviis saanud võimalikuks.⁵³ Teisisõnu, millised ka ei oleks meie sotsiaal-majanduslikud ja tehnoloogilised valikud, milliseid õigusi me ka ei sooviks ülistada oma vabadusena, ei saa me endale lubada nende tingimuste (nagu temperatuurivahemik, milles planeet eksisteerib) destabiliseerimist, mis toimivad inimeksistentsi piirparameetritena. Need parameetrid ei sõltu ei kapitalismist ega sotsialismist. Need on olnud stabiilsed palju pikemat aega kui nende institutsioonide ajalugu, ja on võimaldanud inimestel saada domineerivaks liigiks Maal. Õnnetuseks oleme nüüd ise saanud geoloogiliseks toimijaks, kes kõigutab neid parameetrilisi tingimusi, mida me oma eksistentsiks vajame.

Sellega ei taha ma eitada ajaloolist rolli, mida on kasvuhoonegaaside emiteerimisel mänginud maailma rikkamad, peamiselt Lääne riigid. Liigilisest mõtlemissast rääkimine ei tähenda vastuhakkamist „ühise, kuid diferentseeritud vastutuse“ poliitikale, mida paistavad innukalt tahtvat ajada Hiina, India ja teised arenevad maad, kui asi puudutab kasvuhoonegaaside emissiooni kahandamist.⁵⁴ See, kas me süüdistame kliimamuutuses neid, kes on selles süüdi retrospektiivselt – see tähendab, süüdistame Läänt tema tegude pärast minevikus –, või neid, kes on selles süüdi prospektiivselt (Hiina jõudis just USA-st ette suurima süsinikdioksiidi emiteerijana, ehkki mitte *per capita*), on küsimus, mis on kahtlemata seotud kapitalismi ja moderniseerumise ajalooa.⁵⁵ Kuid ajaloolaste avastus, et inimesed on selle protsessi käigus muutunud geoloogiliseks toimijaks, osutab ühisele katastroofile, kuhu me kõik oleme langenud. Nii kirjeldavad seda katastroofi Crutzen ja Stoermer:

„Inimkonna laienemine [– – –] on olnud jahmatav. [– – –] Viimase kolme sajandi jooksul on maakera inimpopulatsioon kasvanud kümnekordselt 6000 miljonini, millega on kaasnenud nt. veisepopulatsiooni kasv 1400 miljonini (umbkaudu ühe lehmani keskmise suurusega perekonna kohta). [– – –] Mõne põlvkonna jooksul on inimkond ammendamas fossiilkütuste varu, mille tekkimiseks kulub mitusada miljonit aastat. Sõe ja nafta põletamisest johtuv SO₂ heide atmosfääri [– – –] on vähemalt kaks korda suurem kui kõigi looduslike emissioonide summa [– – –]; inimkond kasutab ära enam kui poole kogu kättesaadavast mageveest; inimtegevus on tõstnud liikide väljasuremise tempot troopilistes vihmametsades tuhat kuni kümme tuhat korda. [– – –] Veel enam, inimkond heidab keskkonda paljusid toksilisi aineid. [– – –] Selle dokumenteeritud mõjud hõlmavad geokeemilise tsükli muundumist suurtes mageveesüsteemides ja esinevad esmaallikatest kaugel asuvates süsteemides.“ [„A“, lk. 17]

⁵² L. G. Straus. The World at the End of the Last Ice Age. – Humans at the End of the Ice Age: The Archaeology of the Pleistocene–Holocene Transition, ed. L. G. Straus *et al.* New York, 1996, lk. 5.

⁵³ T. Flannery. The Weather Makers: The History and Future Impact of Climate Change, lk. 63, 64.

⁵⁴ A. Kothari. The Reality of Climate Injustice. – The Hindu, 18.11.2007, www.hinduonnet.com/thehindu/mag/2007/11/18/stories/2007111850020100.htm.

⁵⁵ „Retrospektiivse“ ja „prospektiivse“ süü idee laenasin ma ühest arutlusest, mida Chicago humanitaarteaduste festivali raames 2007. aasta novembris juhtis Peter Singer Franke Humanitaarteaduste Instituudis.

Selle katastroofi seletamiseks on vaja vestlust distsipliinide vahel ning inimeste ülestähendatud ja süvaajaloo vahel, niisamuti nagu kümne tuhande aasta tagust maaviiljelusrevolutsiooni ei saanud seletada muidu kui kolme distsipliini – geoloogia, arheoloogia ja ajaloo – kokkutoomise teel.⁵⁶

Wilsoni või Crutzeni sugused teadlased võivad olla poliitiliselt naiivsed, kui nad ei taipa, et mõistus ei pruugi olla ainus, mis juhib meid tõhusate kollektiivsete otsuste langetamisel – teisisõnu, et me võime kollektiivselt lõpetada mõningate ebamõistlike otsuste tegemisega –, kuid mulle tundub huvitav ja sümptomaatiline, et nad kõnelevad valgustusajastu keelt. Nad ei ole tingimata antikapitalistlikud õpetlased, ja ometi ei ole nad selgesti ka mitte laseme-aga-vanaviisi-edasi kapitalismi pooldajad. Nende silmis teadmised ja mõistus mitte ainult ei paku inimestele välja-pääsu praegusest kriisist, vaid ka viisi, kuidas pääseda hädadest tulevikus. Wilson näiteks räägib „ressursside targema kasutamiseviisi“ leiutamisest nii, et see kõlab selgesti kantilikult (SN, lk. 199). Kuid kõnealune teadmine on teadmine inimestest kui liigist – liigist, mis omaenda olemasoluks vajab teisi liike, osast elu üldisest ajaloost. Kliima – üha enam mitte ainult planeedi keskmise temperatuuri, vaid ka ookeanide happelisuse ja pinnataseme – muutmine ning toiduahela lõhkumine on tegevused, mis ei saa olla meie elu huvides. Need parameetrilised tingimused kehtivad sõltumata meie poliitilistest valikutest. Seetõttu on võimatu mõista globaalset soojenemist kui kriisi, võtmata kaalumisele nende teadlaste ette pandud väiteid. Samal ajal ei saa kapitali lugu – meie antropotseeni langemise sattumuslikku ajalugu – eitada, otsides abi liigi ideest, sest antropotseen ei oleks isegi teooriana olnud võimalik ilma industrialiseerumise ajaloota. Kuidas me neid kaht koos hoiame, kui mõtleme maailma ajaloo pärast valgustusaega? Kuidas suhestume elu universaalse ajaloo – see tähendab, universaalse mõttega –, säilitades samal ajal seda, mis meie postkoloniaalses umbusus universaalse vastu on ilmselt väärtuslikku? Kliimamuutuse kriis nõuab mõtlemist üheaegselt mõlemas registris, kapitali ja liigi kokkusegamatute ajalugude kokkusegamist. See kombinatsioon aga venitab täiesti fundamentaalsel viisil ajaloolise arusaamise ideed ennast.

4. tees: Liigi ajaloo ja kapitali ajaloo ristamine on ajaloolise arusaamise piire kompav protsess

Ajalooline arusaamine, võiks diltheyliku traditsiooni järgedes öelda, toob kaasa kriitilise mõtlemise, mis apelleerib mõningatele üldistele ideedele inimkogemusest. Nagu Gadamer osutas, mõistis Dilthey „indiviidi privaatset kogemusilma kui lähtepunkti laienemisele, mis elavas transpositsioonis täidab tema privaatse kogemuse ahtuse ja juhuslikkuse selle lõpmatusega, mis on kättesaadav ajaloolise maailma taaskogemise kaudu“. „Ajalooteadvus“ on selles traditsioonis seega „üks enesetundmise laad“, mis omandatakse kriitiliste refleksioonide kaudu enda ja teiste (ajalooliste tegutsejate) kogemuste üle.⁵⁷ Humanistlikud kapitalismi ajalood jätavad paratamatult alati ruumi millelegi, mida nad nimetavad kapitalismi kogemuseks. Ilma selle eelduseta ei ole mõistetav näiteks E. P. Thompsoni hiilgav katse rekonstrueerida töölisklassi kapitalistliku töö kogemust.⁵⁸ Humanistlikud ajalood on ajalood, mis toodavad tähendust apelleerimisega meie võimele oma vaimus minevikukogemust mitte ainult rekonstrueerida, vaid, nagu Collingwood oleks öelnud, ka uuesti läbi mängida.

Kui Wilson siis soovib meil oma kollektiivse tuleviku huvides saavutada enesemõistmine liigina, ei vasta see väide ühelegi ajaloolisele viisile minevikke mõista ja tulevikega ühendada eelduse abil, et inimkogemuses on olemas mingi järjepidevuse element. (Vt. Gadameri ülalpool mainitud mõtet.) Kes on see meie? Meie, inimesed, ei koge end kunagi liigina. Me võime inimliigi olemasolu vaid intellektuaalselt mõista või tuletada, aga mitte iialgi kogeda kui niisugust. Meie kui liigi fenomenoloogiat ei saa eksisteerida. Isegi kui me emotsionaalselt samastuksime sõnaga nagu *inimkond*, ei teaks me, mida tähendab olla liik, sest liigi ajaloos on inimesed kõigest üks liigimõiste esinemisjuhtum, nagu seda õigupoolest oleks iga teinegi eluvorm. Aga keegi ei koge kunagi mõisteks olemist.

Niisiis saab kliimamuutuse kriisi üle käiv arutelu toota afekte ja teadmisi kollektiivsetest

⁵⁶ Vt. C. Tudge. *Neanderthals, Bandits, and Farmers: How Agriculture Really Began*. New Haven, Conn., 1999, lk. 35–36.

⁵⁷ H.-G. Gadamer. *Truth and Method*, lk. 232, 234. Vt. ka M. Erimar. *Wilhelm Dilthey: The Critique of Historical Reason*. Chicago, 1978, lk. 310–22.

⁵⁸ Vt. E. P. Thompson. *The Making of the English Working Class*. Harmondsworth, 1963.

inimminevikest ja -tulevikest, mis toimivad ajaloolise arusaamise piiriladel. Me kogeme selle kriisi spetsiifilisi mõjusid, kuid mitte kogu nähtust. Kas me ütleme siis koos Geyeri ja Brightiga, et „inimkond ei sünni enam „mõtlemise“ kaudu“ („WH“, lk. 1060), või koos Foucault'ga, et „inimolendil pole enam ajalugu“?⁵⁹ Geyer ja Bright jätkavad, kirjutades foucault'likus vaimus: „Selle [maailmaajaloo] ülesanne on muuta informatsiooni toel läbipaistvaks võimu piirjooned, mis surub inimkonna kokku üheksainsaks inimliigiks“ („WH“, lk. 1060).

See kriitika, mis näeb inimkonda võimu tagajärjena, on muidugi väärtuslik kogu kahtlustuse hermeneutika tõttu, mida ta on õpetanud postkolonialistlikule õpetatusele. See on tõhus kriitiline tööriist riiklike ja globaalsete domineerimisformatsioonidega tegelemiseks. Kuid minu meelest ei ole see pädev tegelemaks globaalse soojenemise kriisiga. Esiteks kummitavad meie arusaama käesolevast kriisist vältimatult segased kujutelmad meist kõigist ning muud fantaasiapildid inimkonnast. Kuidas muidu saaks mõista Weismani raamatu „The World without Us“ („Maailm ilma meie“) pealkirja või tema hiilgava, ehkki võimatu katse veetlust kujutada New Yorgi kogemist pärast meie kadumist!⁶⁰ Teiseks on müür inimese ja looduse ajaloo vahel nüüd läbi murtud. Me ei pruugi kogeda end geoloogilise toimijana, kuid liigi tasandil me paistame olevat saanud üheks. Ja ilma selle teadmiseta, mis trotsib ajaloolist arusaamist, ei ole kuidagi võimalik saada aru käesolevast kriisist, mis mõjutab meid kõiki. Kliimamuutus, murtud läbi globaalse kapitali prisma, rõhutab kahtlemata ebavõrdsuse loogikat, mis läbibastab kogu kapitali valitsust; mõned inimesed kahtlemata võivadav ajutiselt teiste inimeste arvel. Kuid kogu kriisi ei saa taandada kapitalismi ajaloole. Erinevalt kapitalismi kriisidest ei ole siin mingeid päästepaate rikastele ja privilegeeritutele (võtkem näiteks kas või Austraalia põua või hiljutised maastikupõlengud California rikastes elurajoonides). Ärevus, mida globaalne soojenemine esile kutsub, meenutab aegu, mil paljud kartsid ülemaailmse tuumasõja puhkemist. Kuid on üks väga tähtis erinevus. Tuumasõda oleks olnud parajasti valitsevate võimude teadliku otsuse tagajärg. Kliimamuutus on inimtegevuste ettekavatsemata tagajärg ning näitab ainuüksi teadusliku analüüsi kaudu meie kui liigi tegevuste mõjusid. Liik võib tõepoolest olla nimi esiletõusva uue universaalse inimeste ajaloo asetäitja jaoks, mis välgatab esile kliimamuutuse nimelise ohu tunnil. Aga me ei saa seda universaali kunagi *mõista*. See ei ole hegellik universaal, mis tärkab dialektiliselt ajaloo liikumisest, ega kapitali universaal, mille on kutsunud esile käesolev kriis. Geyer ja Bright lükkavad need kaks universaali liiki õigusega tagasi. Ometi tõstatab kliimamuutus meie jaoks küsimuse inimeste kollektiivsusest – mingisugusest meist –, osutades selle universaali figuurile, mis ei ole tabatav meie võimega maailma kogeda. See meenutab rohkem niisugust universaali, mis tärkab ühisest katastroofitajust. See nõuab globaalset lähenemist poliitikale ilma globaalse identiteedi müüdist, sest erinevalt hegellikust universaalist ei saa see endale allutada partikulaarsust. Provisoorsealt võime seda nimetada „negatiivseks universaalseks ajalooks“.⁶¹

Originaali andmed: The Climate of History: Four Theses – Critical Inquiry, kd. 35, nr. 2, 2009, lk. 197–222.

Inglise keelest tõlkinud

Triinu Pakk

Toimetanud

Marek Tamm

⁵⁹ M. Foucault. The Order of Things: An Archaeology of Human Knowledge. New York, 1973, lk. 368. [Eesti k-s: Sõnad ja asjad: Inimteaduste arheoloogia. Tlk. M. Lepikult. Tallinn, 2015, lk. 579. *Toim.*]

⁶⁰ Vt. A. Weisman. The World without Us, lk. 25–28.

⁶¹ Ma tänan Antonio Y. Vasquez-Arroyot selle eest, et ta jagas minuga oma avaldamata artiklit „Universal History Disavowed: On Critical Theory and Postcolonialism,“ kus ta on püüdnud arendada seda negatiivse universaalse ajaloo mõistet oma arusaamade põhjal Theodor Adorno ja Walter Benjamini tööst.